

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

BALKAN, KAFKAS, DOĞU AVRUPA ve ANADOLU İNCELEMELERİ DERGİSİ
ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR - SAYI 6 - YAZ 2005 - ISSN: 1304-6918

DOĞU AVRUPA YAHUDİLERİNİN KÖKENİ

NEVRUZ DEYİM VE TERİMLERİ (II)

TATAR EFSANELERİ

LALA MUSTAFA PAŞA'NIN ARTVİN'DEKİ VAKFIYESİ

TRABZON'UN KISA TARİHİ (II)

ROMANYALI TÜRK ŞAİR MEHMET NİYAZİ

RUS ŞAİR ANNA AHMATOVA

'SOVYET HALKI' DENEMESİ

10. YILINDA SREBRENİCA KATLIAMI

KaraM

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi

Cilt 2 Sayı 6, Yaz 2005

ISSN: 1304-6918, © KaraM Araştırma ve Yayıncılık

Sahibi ve Sorumlusu

Emre Tuzcu

Editör

Yrd. Doç. Dr. Bilgehan Gökdağ (Kırıkkale Üniversitesi)

Editör Yardımcısı

Doç. Dr. Haydar Çakmak (Gazi Üniversitesi, Ankara)

Yayın Kurulu

Doç. Dr. İrfan Çağlar (Gazi Üniversitesi, Çorum)

Dr. Yaşar Kalafat (E., Ankara)

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kamil (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Hakan Kırımlı (Bilkent Üniversitesi)

Doç. Dr. Mustafa Öner (Ege Üniversitesi)

Doç. Dr. Seyit Sertçelik (Ankara Üniversitesi)

Danışma Kurulu

Yrd. Doç. Dr. Ali Ahmetbeyoğlu (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. İlker Alp (Trakya Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Berat Alptekin (Selçuk Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Semra Alyılmaz (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Necati Demir (Cumhuriyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Nadir Devlet (Yeditepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Duymaz (Balıkesir Üniversitesi)

Doç. Dr. Hikmet Öksüz (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman Metin Öztürk (Gazi Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Sarıkaya (Gazi Üniversitesi, Kırşehir)

Prof. Dr. Fikret Türkmen (Ege Üniversitesi)

Yayın Danışmanı

Osman Karatay

Abone ve Tanıtım Sorumlusu

Pehlivan Uzun (0537 400 77 21)

İdare Adresi

3. Cadde No 52-2, Beytepe / ÇORUM, Tel: (364) 225 60 07

www.karmayayincilik.com - karam@karmayayincilik.com

Abone ücreti:

Yıllık 25 YTL; Yurtdışı 50 ABD Doları

Posta Çeki: 126 05 38 (A. Keser)

Baskı

Kalkan Matbaacılık Ltd. Şti. (312) 341 92 34

Dergimizdeki yazılar yazı kurulu kararı ve hakem onayı ile yayınlanmaktadır

Fiyatı: 7 YTL

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

DOĞU AVRUPA YAHUDİLERİNİN KÖKENİ <i>Kevin Alan Brook</i>	1
NEVRUZA BAĞLI TAKVİMİLE İLGİLİ KAVRAM, DEYİM VE TERİMLER (II) <i>Mahmut Sarıkaya</i>	24
TATAR EFSANELERİ <i>Yaşar Kalafat - İlyas Kamalov</i>	52
LALA MUSTAFA PAŞA'NIN ARTVİN'DEKİ 1563 TARİHLİ VAKFİYESİ <i>Sadi Bayram</i>	78
KURULUŞUNDAN 19. YÜZYILA KADAR TRABZON TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ (II) <i>Melek Öksüz</i>	97
ROMANYALI TÜRK ŞAİR MEHMET NİYAZİ'NİN <i>SAGIŞ</i> ADLI ŞİİR KİTABININ SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE YORUMLAR <i>Hüseyin Durgut</i>	108
LEV GUMİLYOV'UN ANNESİ, RUS ŞAİR ANNA AHMATOVA VE 1920-1925 YILLARINDAKİ BASKILAR <i>E. Zeynep Günal</i>	120
SOVYETLERİN MİLLİ KİMLİĞİ YOK ETME YÖNÜNDEKİ FAALİYETLERİ: 'SOVYET HALKI' DENEMESİ <i>Ebülfez Süleymanlı</i>	128
BOSNA SAVAŞINDA BİR İHANETİN ÖYKÜSÜ: SREBRENİCA KATLIAMI <i>Ali Dikici</i>	135

KİTAP DEĞERLENDİRME

İbrahim Tellioglu, <i>OSMANLI HAKİMİYETİNE KADAR DOĞU KARADENİZ'DE TÜRKLER</i> (Veysel Usta).....	157
Osman Metin Öztürk - Yalçın Sarıkaya, <i>ULUSLARARASI MÜCADELENİN YENİ ODAĞI KARADENİZ</i> (Hakan Ertaş).....	159
ÖZETLER.....	161
ABSTRACTS.....	164

NEVRUZA BAĞLI TAKVİMİLE İLGİLİ KAVRAM, DEYİM VE TERİMLER (II)

*Mahmut Sarıkaya**

Duzdu Ğilik: Gençlerin bir tür niyet tutma işidir. Unun yarısı kadar tuz katarak yoğrulan hamurdan, qoqa “küçük ekmek” pişirilir. Buna “tuzlu ğilik” denir. Günün akşam yemeği üzerine, hiç su içmeden “tuzlu ğilik” denen bu küçük ekmek de yenir ve kimseyle konuşmadan yatılır. Bu uykuya yatan genç, uyku sırasında duyacağı şiddetli susuzluk üzerine rüyasında kendisine kim su verirse, onunla evleneceğine inanır.

Ğebir Üsdü: Axır Çerşembe’den bir hafta önceki Salı günü yapılan bir törendir. Kabir Üstü günü ölülerin azad olduğuna, serbest bırakıldıklarına ve azad olan ölülerin ruhlarının ailelerinin yaşadığı evlerin bacasına geldiğine inanılır. Bu inançla insanlar o gün evlerinde kur’an okur, güzel yemekler pişirerek konu komşu ve yoksullarla yerler. Böylece ölülerine ihsanda bulunmuş olurlar. Eve gelen ölülerin de elleri boş dönmediğine, kur’an, dua, ihsan ve benzeri güzel ikramlarla geri dönmüş olduklarına inanırlar. Aynı gün kadın erkek ve çocuklar topluca mezarlığa giderler. Yanlarında kur’an okuyabilen insanları da götürmeyi ihmal etmezler. Bilenler, kendileri, ailelerinden ölmüş olanların mezarı başında kur’an okurlar, bilmeyenler okuyabilenlere okuturlar. Fatiha okurlar. Mezarlarda yıkılma, dağılma, bozulma varsa bakımını yapar, onarırlar. Yanlarında götördükleri yiyecekleri, özellikle o gün için hazırlanmış bişi, helva, kete, mafış, feseli, eyirdeyh türü yiyecekleri gelenlere ikram eder, paylaştırır, evlerine dönerler. İrene Mélikoff, ilk Bektaşilerin inanç ve merasimlerinden olarak şubat ayında *Hızır Bayramı* denen bir bayramın kutlandığını, bu bayramın on iki hayvanlı takvime göre Şubat ayına rastlayan, eski Türk yeni yılını karşıladığını, Makro Polo’nun bu bayrama “Ak Bayram” dediğini ve Şubat Kutlamaları (Calendes) ile aynı zamana rastladığını

* Yrd. Doç. Dr. Mahmut Sarıkaya, Gazi Üniversitesi, Kırşehir Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi, msarikaya@gazi.edu.tr

belirtmekte ve bu bayram boyunca, Makro Polo'nun zamanında olduğu gibi bugün de, aklar giyilerek kutsal yemekler hazırlandığını vurgulamaktadır. Mélikoff, ayrıca, Eski İranlıların, ölülerin ruhlarını anmak için Mart ayı ortasına doğru *Haftamol* denen bir bayram kutladıklarını ve bu bayrama Mâverâ-yı Kafkas'da ve Orta Asya'da *Iyd-i Sersale* dendiğini belirtmektedir (MÉLIKOFF 1993: 37, 43, 82, 83). Kars ve Iğdır yöresindeki *Kabir Üstü*, *Namazdix* ya da *Ölü Bayramı* denen bu anma törenleriyle Mélikoff'un söz ettiği bu bayramların ilgili olabilecekleri düşünülebilir.

Ölü Bayramı: Bütün bu anlayışın bir sonucu olarak bu törenlere ölü bayramı denir.

Namazdix: Gebir üsdünün bir başka adıdır.

Cemre: Çileler çıktıktan sonra birer hafta arayla cemreler düşer. Cemre ılımlılık, ısı, sıcaklık demek olup, ateşi karşılamaktadır; canlanma için, hayat için dört unsurun bir araya gelmesi gerekmektedir. Diğer üç unsur ateşle birleşmeden hayat, dirilik, canlılık gerçekleşmiyor. Onun için üç cemre, üç unsura düşer. Önce havaya, sonra suya, daha sonra toprağa düşer.

Yerin nefeslenmesi: Cemrenin toprağa düştüğü Mart ayının üçüncü haftasında karların eridiği, topraktan buhar yükseldiği gözlenir. Bu olaya "yerin nefeslenmesi" denir. Yörede, toprağın adeta canlandığı ve soluk alıp vermeğe başladığı kabul edilir. Bundan sonra yaşanacak fırtınaların hepsi "sayılı günler"den olarak kabul edilir.

Mireli Seyidov'un, Mirze İbrahimov'dan naklen bildirdiğine göre "*yazda torpax nefes alırmış kimi buğlanardı. Anam bu menzereni görende geribe bir hesret ve sevinçle dèyerdi: Yèraltı dünyasının yiyesi, tanrısı Yazxanıma izn vèrib gelib anası ile görüşsün...Yèraltı dünyanın tanrısı ölüler xağanıdır. O, Yazxanıma oğurlayıb yèraltına aparıb, ancaq söz vèrib ki, her yaz onu anasının görüşüne buraxacaq. Budur, o, gelir, torpaq da onun nefesine isinir, nefes alır, buğlanır...*" Mireli Seyidov, bu mitolojik efsanedeki Yazxanın tipinin gerçek hayatta yazı (ilkbaharı) temsil ettiğini, onun gelişi ile tabiata can verdiğini ve bu anlayışın da "Nevruz"la ilgili olduğunu belirtir. (SEYİDOV 1990: 9,10).

Kürdoğlu gayada galan zaman: Yörenin Kürtlerine göre Nevruz Bayramı'ndan bir hafta sonradır ve bir günlük şiddetli fırtına zamanıdır. Azerbaycan kökenli Türkler ise, bu olayı Nevruz Bayramı'ndan bir hafta önce ve "yerin nefeslendiği" dönemle ilgili olarak bilir ve böyle değerlendirirler. Anlatıldığına göre iki evli olan bir Kürt, bir iş için uzak bir yere gider ve fırtınaya yakalanır. Bir kaya kovuğuna sığınır, tipiden bo-

randan korunmaya çalışır, nâfile... Soğuktan ve hareketsizlikten donmak üzeredir. Gece yarıya kadar uyumamaya, donmamaya çalışarak direnir; sonra bir bakar ki fırtına dindi, ortalık yatıştı ve topraktan ılık, yumuşak bir ısı çıkmaya, vücuduna yürümeye başladı. Öylece sabah olur, güneş doğar, karlar buzlar erimeğe başlar. Kürdoğlu'nun büyük hanımı, amcasının kızınımış. Sabaha kadar uyumamış, dışarıyı dinlemiş, çıkmış girmiş, sabahı diri tutmuştur. Kocası sağ salim dönünce de onu büyük sevinçle karşılayarak hâlini hatırlını sormuş, geceyi nasıl geçirdiğini, nereye sığındığını, fırtınaya nasıl dayanıp direndiğini sormuş. Kürdoğlu anlatırken, büyük hanımı, gece yarısından sonra fırtınanın dinip havanın yumuşaması üzerine umutlarının arttığını söyleyince Kürdoğlu'nun bu vefalı eşine karşı duyduğu sevgi çoşa gelmiş. "Vay benim çilekeş garibim, bütün gece gözüne uyku girmemiş..." diye içi sızlamış. Hâlden anlamaz, incelikten yoksun küçük karısı da "...İiii, he valle, ez digirim, digirim.." diyor-muş. Kürdoğlu onun kendisi için kaygılandığına, ağladığına inanmamış. "Sen de gece sabaha kadar ağladın ha!.." diyerek onu aşağılamış ve kolundan tuttuğu gibi babasının evine göndermiş. Yörede bu olayın yaşandığı gün olduğu kabul edilen gün, sayılı fırtınalı günlerden biri olarak kabul edilir.

Bayram temizliği: Hıdırellez'le başlayan bayram temizliği, Nevruz Bayramı'na bir hafta kala doruk noktasma ulaşır. Bu sırada bütün yatak yorgan, örtü, sergi ve yaygı malzemeleri dışarı çıkarılır genel ve aşırı bir temizlik yapılır. Yataklar çırpılıp kabartılır, keçe ve kilimler çırpılır, halılar silinir. Tandırların külleri "üfürsen tozmayacak kadar" temizlenir. Tandırların "küfle" denilen hava deliğini kapatan eski çaputlardan yapılmış tıkaçları, tandıra ekmeği tutuşturmada kullanılan "repete", bunların yenileri kullanılmak üzere atılır; bu ve benzeri eski püskü atıkların oluşturduğu yığın ateş verilerek yakılır. Bu ateşe de "tongal" denir.

Damı-daşı bézemeş: Genel temizlik yapıldıktan sonra evin içinde örümcek ağı ya da isle kirlenmiş duvar ve tavanlar da temizlenir. Bu alanlar mümkünse kireçle, değilse kırmızı ya da sarı renkli toprakla boyanır. Boyanamayacak kadar isli tandır damları suyla ıslatıldıktan sonra kireç ya da unla nakışlanır. Bunun için tavan ve duvarlara nakış yapmak üzere, ucuna bez bağlanmış bir sırık kullanılır.

Ğızıl palçix ezmeh: Sehriyar'ın Hêder Baba'ya Selam şiirinde söz ettiği "ğızıl palçix ezmek, naqğış vurub otaxları bézemek, taxçalara düzmeleri düzmek" ifadeleri hep bu sahnelerden izlenimleri yansıtmaktadır:

*"Bayram olub ğızıl palçığ ezeller,
Naqğış vurub otaqları bézeller,
Taxçalara düzmeleri düzeller,*

Ğız gelinin findıqçası, xenasi...

Heveslener anası, ğeynanası." (ŞEHİRİYÂR 1373: 37, 38).

Bayram için bēzenip sūslenmek: Nevruz Bayramı'nda da diğer bayramlarda olduğu gibi ev halkına bayramlık giyecekler alınır. Çorap, kazak gibi evde hazırlanabilecek giyecekler de hediye olarak hazırlanır ve takdim edilir. İnsanlar bu bayramlıklarını giyerek bayrama girerler.

Bayram ve kına: Bayram öncesinde kına yakmak da bu sūslenip bezenmekle ilgilidir. Özellikle hanımlar bayram öncesinde ellerine kına yakarlar. Yaşlı hanımlar saçlarına da kına yakarlar. Bayram öncesinde yakılan bu kınalar bir sūsleme ve bezek niteliğinde olur. Kına ile çeşitli desenler oluşturulur.

Findıxca: Bayram öncesinde konan kınanın, parmakların ilk boğumu ve tırnakları kapsayacak biçimde olanına verilen özel bir addır. Şehriyar'ın söz ettiği:

"Ğız gelinin findıqçası, xenasi...

Heveslener anası, ğeynanası" (ŞEHİRİYÂR 1373, aynı yerde) bunu ifade etmektedir.

Yumurta boyamax: Nevruz kutlamalarının önemli bir unsuru da yumurtadır. Nevruz törenlerine konu olan yumurtalar genellikle pişmiş ve boyanmış olur. Yumurta boyamakta ceviz kabuğu, soğan kabuğu, saman, eğrih kökünün kurusu gibi doğal boyalardan yararlanılır. Son zamanlarda, iplik boyamada görüldüğü gibi, yumurta boyamakta sentetik boyaların kullanıldığı da görülmektedir.

Yumurta dövüştürmek: Kars ve çevresinde Hıdırellez'le başlayan ve Nevruz Bayramı'na kadar bir ay boyunca süren kutlamalardan biri de yumurta dövüştürmektir. Bu yumurta dövüşü iki türdür ve genellikle çiğ yumurtalarla yapılır.

Yumurta hēl ğoymax: Herkes elindeki yumurtayı eğimli bir yerden, daha ileride çizilmiş bir çizgiye doğru yuvarlar. Kimin yumurtası çizgiye en yakın yerde durursa o, diğer yumurtaları ütmüş olur.

Yumurta toqğuşdurmax: İki kişinin seçtikleri birer yumurtayı birbirine vurmasıyla oynanan bir oyundur. Tokuşturulan yumurtalardan kıran, kırılanı alır. Yumurtayla ilgili bu eğlenceler de Şehriyar'ın zengin iç dünyasında bütün canlılığıyla yankılanmıştır:

"Yumurtanı göyçek gülli boyardux,

Çaqqışdırıp sınanların soyardux.

Oynamaxdan birce meger doyardux?

Eli mene yaşıl aşix vèrerdı,

İrza mene novruz güli dererdı." (ŞEHİRİYÂR 1373: 39).

Görüldüğü gibi, Şehriyar, aşık oyunlarını da Nevruz kutlamaları eğlence ve oyunlarından saymaktadır.

Aşık oyunları: Cız, Sultan, Gala, Deydi Toxan, Emləş.

Axır Tek: Axır Çərşəmbə'den bir önceki Salı günüdür. Bu günde de kur'an okunur ve ölümlerin ruhu için ihsan verilir.

Tek: Salı gününün Batı Azerbaycan Türkçesindeki adıdır. Azerbaycan Türkleri, günlerden pazarla pazartesiye, çarşambayla perşembeyi, cumayla cumartesiye kendi aralarında birer çift oluşturdıklarına inandıkları için çift saymışlar, bu yüzden salı gününe de "tek günü" demişlerdir. Pek uğurlu sayılmayan bir gündür.

İlaxır Çərşəmbə: Yılın son Çarşamba gününe denir. Çileler çıkmış ve cemreler düşmüştür. Bu yüzden o gün ayrıca önemli sayılır; yeme içme ve eğlence olur.

Nevruz ve dört unsur: Aslında Hıdırellezle başlayan, harman zamanını, Eylül ve Ekim aylarını da içine alan süre boyunca yapılan tören ve geleneklerin toplamının, varlık alemini oluşturan "dört unsur" (ateş, hava, su, toprak)'la ilgili olduğu görülmektedir. Azad Nebiyev'e göre ise, Nevruz Bayramından önceki dört haftanın her biri ayrı bir Çarşamba olarak kabul edilmiştir. Bunların her biri "dört unsur"un biriyle ilgili olup, sırasıyla "Su Çarşambası: boz ayın (Mart) dört kutsal çarşambasından birincisi olup, bir başka adı da 'Ezel Çarşamba"dır. Ateş (Od) Çarşambası, İlaxır Çarşambalar'ın ikincisidir. Yel Çarşambası, İlaxır Çarşambalar'ın üçüncüsüdür. Toprak Çarşambası ise, Nevruz Bayramı arifesindeki çarşambaların sonuncusu olup buna 'Ahir Çarşamba'da denir" (NEBİYEV 1992). Bu anlayışın "cemre"lerle ilgili olduğu da görülmektedir.

Yəddi Levin: Yılın son çarşambasında alınan en az yedi çeşit çerezin karışımının paylaşılıp yenilmesiyle ilgilidir. Bu çerez genellikle aile içinde paylaştırılarak yenir. Bu gecenin hatırası da Şehriyar'ın meşhur şiirinde yankılanmıştır:

"Bakiçi'nin sözi, sövi, kâğızi

İneklerin bulamasi, ağızı

Çərşəmbənin girdekâni, mövizi

Gızlar diyer "atıl-matıl çərşənbə,

Ayna tekin bextim açıl çərşənbə!" (ŞEHİRİYÂR 1373: 38)

Nekgele: Bu, "Yəddi Levin" eğlencesi sırasında oynanan bir oyundur. Türkiye genelindeki "tek mi, çift mi?" oyununun yöredeki adı "nekgele"dir. Özellikle Yəddi Levin gecesinde yenen çerez içindeki fındık, fıstık ve ceviz gibi kabuklu ve taneli meyvelerle oynanır. Birisi avucunun içinde sakladığı bu taneleri karşısındakine uzatarak "Nekgele?" diye sorar.

Karşısındaki de “Tek gele!” ya da “Çüt gele!” der. Avuç içindeki taneler sayılır. Çıkan sayının tek ya da çift oluşunu bilen o tanelerin hepsini alır; bilemeyen o tanelerin sayısını karşı tarafa ödeme yapar.

Axır Çerşembe: İlaaxır Çerşembe’ye kısaca “axır çerşembe” de denir.

Gara Çerşembe: : İlaaxır Çerşembe’nin bir başka adıdır.

“Atıl matıl çerşembe / ayna tekin baxdım açıl çerşembe: Axır çerşembe’de özellikle kızlar tarafından okunan bir söyleyişin tekerleme durumuna gelmiş bir parçasıdır. Bu güne ilişkin dua, beklenti ya da fal anlayışını yansıttığı anlaşılmaktadır. Kars, Iğdır ve Azerbaycan’da, yaygın olarak, niyet tutan kızların bahtlarının açılması için, sudan atlamaları ve su ile arınma törenleri sırasında söylenir. (ÇAY 1993: 99). Şehriyar’ın “Heyder Baba’ya Selam” şiirinde de zikredildiğine bakılırsa, Güney Azerbaycan Türklerince de okunmaktadır. (ŞEHİRİYÂR 1373: 38).

Azerbaycan’da kızlar, iki ellerinin baş parmaklarını birbirine iplikle bağlar, suyun üzerinden defalarca atladıktan sonra, parmaklarındaki ipi keserek (bahtlarının bağlılığına son vererek) suya atlarlar. Bu tören sonunda kızların bahtı açılacağına, evlenebileceklerine inanırlar (AHUNDOV 1978: 435).

Suya iyne salma falı: Hem Şubat’ta kutlanan Hıdırellez Bayramı’nda hem de Ahir Çarşamba’da yapılan bir fal açma biçimidir. Sevgilisi olan biri, sabah erken, kimse çeşmeye gitmeden suya varır. Kimseyle konuşmadan çeşmenin “kürün” denen haftına, delikli tarafına pamuk sarılmış iki iğne atar. Suyun hareketiyle iğneler birbirine yaklaşıp birleşirse, sevdiğine kavuşacağına; ayrılır, biri akıp gider biri kalırsa kavuşamayacağına inanır. Bunu kızlar topluca ve evde de yaparlar. Yine su getirme şartları değişmez. Kimsenin bulunmadığı bir zamanda su alınmalı ve suyu getiren ya da getirenler, konuşmamalı. Bu su leğen’e konur, iğneler onun içine atılır. Kars’taki bu geleneği hem Abdulhalûk Çay, hem de Hayri Özel tespit etmiştir. (ÇAY 1993: 97, 98; ÖZEL 1970: 1672).

Niyet Çeyhmeyh: Buna, “suya yüzük atma” oyunu da denir. Başka yörelerde genellikle 6 Mayıs Hıdırellez Bayramı’nda yapılan “vasf-ı hâl” adetine çok benzer. Kars ve çevresinde Şubat’ta kutlanan Hıdırellez ya da Ahir Çarşamba’da kızlar arasında oynanan bir oyun, eğlence ve fal törenidir. Çeşmeye gidilerek hiç konuşmadan su doldurulup getirilir. Getirilen su, bir bayda/badya içine konur. Herkes bu geniş ve derin kabın içine yüzük, küpe ve benzeri bir eşyasını atar. Buna “nişan” denir. Bir çocuğa bu nişanlar birer birer çektilirirken, mani bilen bir kadın da nişanı çekilen kızın şansına mani okur. Okunan maninin anlamı, kızın niyetiyle ilgili olarak yorumlanır. (ÇAY 1993: 98; 99; 186-195).

Hiç konuşmadan yayık yaymak: Kadınlar “axır çerşembe”de yaymak üzere o mevsimde az bulunan çiğ süt biriktirirler. Axır çerşembenin gecesinde bu biriktirilen sütü yayığa koyarak yayarlar. Bu işlemi yaparken yayık yayan kadın hiç konuşmamaya çalışır. Bu davranışıyla yılın ürününün bol olacağına inanır. Kendisi ve çevresindekilerden hiç kimsenin konuşmaması durumunda yayık dolusu yağ olacağı inancı da vardır.

Ğapı dalı pusmax: Yılın son Cumaxşamı/Perşembe gününün gecesini yapılan bir niyet tutma ve fal anlayışıdır. Genellikle gençler içlerinde bir niyet tutarak yakınlarının ya da komşularının kapısını, penceresini dinlerler. İşittikleri ilk sözü dileklerinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine yorarlar. Aslında başka zamanlarda böyle gizlice kapı, pencere dinlemek hem ahlâken yasak, hem dinen büyük günahlardan sayılmasına rağmen, o gece bu davranış serbesttir. Hatta insanlar o gece özellikle güzel sözler söylemeğe, kötü ve edep dışı sözler söylememeğe, beddua ve küfür etmemeğe özen gösterirler. “Ğapı dalı pusmax” ya da “ğulax asmax” diye adlandırılan bu davranış, Aerbaycan’ın büyük şairlerinin şiirine de yansımıştır. Bu büyük şairlerden biri de Semed Vurgun’dur:

*“Xayâlet başını bir an terk edir,
Xeyirhax bir xeber eşitmek için,
Ğonşu ğapısına pusmağa gèdir,
Ğayda bëledir ki birinci kere,
Xeyir söz eşitse şad olacağdır,
Yaman söz eşitse yine ğemlere
Ğargölup içinde ğovrulacağdır”. (ONK 1972: 1210).*

Ğulax asmax: Kelime anlamı olarak “dinlemek, dikkate almak” demektir. Kapı ve pencereden söz işitmek ve bunu yorumlamak biçimindeki davranış bu adla da ifade edilir.

Ğulax Falı: “Ğapı dalı pusmax” ya da “ğulax asmax” diye adlandırılan bu davranışın bir başka adı da “ğulax falı” dır.

Niyet tutmax: Ğapı dalı pusmax, tuzlu ğilik yemek, xaşıl falı gibi fal davranışlarının öncesinde insanların içinde dilek tutmasına denir.

Niyet tutanın susması: Görüldüğü gibi insanlar her Nevruz törenine bağlı olarak dilek tutuyor ve bu fal sonuçlanıncaya dek hiç konuşmamaya özen gösteriyorlar. Bu bir kural gibidir.

Mart Doğğuzu: Eskiler Kars’ta Nevruz’a “Mart Doğğuzu” da derler. Göçmen kuşların “eski hesapla Mart’ın sekizini dokuzuna / miladî takvimle Mart’ın yirmisini yirmi birine bağlayan gece geldiği kabul edilir.

Léyleyin gelmesi: Göçmen kuşlardan leyleğin yöreye gelişi için ise bu tarih kesindir.

“Sekkize gelmez, doqğuza ğalmaz”: Özellikle leylek için “sekkize gelmez, doqğuza ğalmaz...” denir. Göçmen kuşların gelmesi bu bölgede de baharın müjdesi olarak görülür.

Fal tutma: Göçmen kuşların gelmesiyle ilgili çeşitli fallar tutulur.

Leyleğin gelmesiyle ilgili fal yorumu: Leyleği ilk gören onu havada uçarken görmüşse o yıl kendisinin çok hareketli yaşayacağına, çok gezeceğine; yere konmuş olarak görmüşse o yılın kendisi için durağan, hareketsiz, huzurlu ve sakin geçeceğine yorar.

Léyleyi göyde görmeğ: Anadolu Türkçe’sindeki “leyleyi havada görmek” deyiminin karşılığı olan bu söz, o yıl çok gezenler için söylenir.

Ğarañğuşun gelmesi: Leylek gibi, yörede adına “ğarañğuş” denen sığırık kuşlarının gelmesi de Nevruz’la ilgili bu beklentiye dayalı bazı yorumlara sebep olur.

Ğarañğuşun gelmesiyle ilgili fal yorumu: Bir insan “ğarañğuş”ları ilk gördüğünde, onların kaçını bir arada görmüşse, o yıl, gördüğü kuşların sayısınca kuyu ya da ambar dolusu tahılı olacağına inanır. Bu anlayış da Nevruz’la ilgili “fal tutma” geleneklerinden biridir.

Görüldüğü gibi, bahar gelmeden önce ağır geçen kış günlerine canlılık katmak için yapılan oyun, eğlence, tören ve başka faaliyetlerin bir kısmı doğrudan doğruya Nevruz beklentisiyle, bir kısmı da Nevruz’u karşılamakla ilgilidir.

Aloy Aloy: Nevruz’u karşılama ritüellerinden biri olan ateş yakma, en az “bayrama bir ay kala” Xıdırellez’le birlikte başlar. Kars’ta Nevruz ateşi yakmaya “Aloy Aloy” denir. Alev kelimesiyle ilgili bir adlandırma olup, bu kelime Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde “alov”, Terekeme-Karapapak ağzında “aloy” şeklinde söylenir. (SARIKAYA 2001: 41). Buna Iğdır yöresinde “Alov pilov” da denir. Piloy ise, pilav kelimesinin yöredeki telaffuzundan ibarettir.

Ğırcın: “Aloy Aloy” ateşinde yakılacak malzeme, genellikle kış boyunca hayvanlara yedirilen otun, hayvanlar tarafından yenemeyecek kadar kaba ve sert gövdelerinden oluşan artıklarının biriktirilmesiyle elde edilir. Bu artıklara “ğırcın” denir ve bütün kış boyunca “Aloy Aloy” için biriktirilir.

“Aloy aloy, günde piloy”: Kars’ta, Nevruz Bayramı öncesinde ateş yakılınca, çocuklar “Aloy aloy, günde piloy” diye sevinç çığlıkları atarlar.

Alov Pilov: Iğdır yöresinde söylenen “alov pilov” adlandırmasının “Alov alov günde pilov” tekerlemesinin kısaltarak isimleşmesiyle oluştuğu açıktır.

Tongal: Nevruz Bayramı’ndan bir hafta önce evin dışında, harman yeri ya da hayatın içinde yakılan büyük meydan ateşine “tongal” denir. Ateşin temizleyici olduğu anlayışından hareketle bayram öncesi temizliğinde evden çıkan eski püskü şeylerin yakılması sonucunda böyle bir geleneğin oluştuğu yorumu da yapılmaktadır. Nevruz’da yakılan bu büyük ateşe özellikle Iğdır yöresinde “tongal” dendiğini de belirtmek gerek.

Tongal kelimesi üzerine bir makale yayımlayan Ahmet Caferoğlu, kelimenin, “ev haricinde yakılan ateş” anlamına geldiğini ve bu ateşi yakmanın eski Türklerde var olan ateş kültü ile ilgili olduğunu belirtir. (CAFEROĞLU 1930 : 101-104).

Ateşin kutsallığı: Ateş, Türk kültüründe bir “kült” olup, ona kutsallık atfedilmiştir. Kars’ta, komşuya akşam üstü ve gece ateş vermek iyi sayılmaz. Çocukların ateşle oynaması, onların gece yatarken altlarını ıslatacakları gerekçesiyle yasaklanır.

Ateşin söndürülmemesi: Ocağın ateşinin sönmemesine çalışılır; bunun için köz hâlindeki ateş, külle örtülerek sönmemesi sağlanır; ocak yeniden yakılacağı zaman onunla tutuşturulur.

Ataşı söyündürmeyh: Sözle dahi ateşin söndürülmesinden bahsedilmez; ateşi ya da lambayı söyündürmek “sevindirmek” ifadesi kullanılır.

Çırası kışmeyh: Ailesi için büyük bir yıkım sayılabilecek zarara uğramak. “Çıran kışsin” biçiminde kargış olarak da kullanılır.

Ataşa su tökereş söndürme yasağı: Ateşi, üzerine su dökerek söndürmek iyi sayılmaz; bundan çekinilir.

Ocaş: Ateş kutsal sayıldığı için, onun evde yandığı yer olan ocak da kutsal sayılmış, öyle ki “ocak” bütün aileyi temsil eden bir kavram durumuna gelmiştir.

Bazı gizli güçler, ilahî güçler yardımıyla ya da geleneksel olarak aileden tevarüs etmiş geleneklerle halk hekimliği yapan ailelere de “ocak” denmiş ve bu ailelerin her kişisinde bu gücün var olduğu kabul edilmiştir. Bu anlamda “ocak” hem “ateş kültü” ile, hem de “atalar kültü” ile ilgilidir (AYTAÇ 2004: 70).

Eşsiz bir töre romanı olan “Göç”te , yüzyıllar öncesinden yedi göbek önceki atalarının yurduna tekrar dönüp yerleşen Karakelle obasına, oba-

nın en yaşlısı Dede: “Ocak yakın, kül dökün!..” demektedir. (SÜLEYMANLI 1990: 80).

Baba ocağı: Ocak kelimesinin anlamının aile, sıra, vatan gibi kavramları ifade edecek kadar genişlediğini gösteren bir ifadedir.

Ocağın başına dolandırma âdeti: Ocak kutsal sayıldığı için kocaya giden kız, aile efradıyla vedalaştıktan sonra, kolundan tutularak tandırın ya da ocağın etrafında üç kere dolandırıldıktan sonra dışarı çıkarılıp arabaya bindirilir.

Ocağını söndürmeḡ: Birisini ya da bir aileyi yıkım sayılabilecek boyutta zarara uğratmak anlamında “ocağını söndürmek” deyimini yaygın olarak kullanılır. “Allah ocağını söndürsün!..” biçiminde kargış olarak da kullanılır.

Ocağını batırmax: “ocağını söndürmek” anlamında deyim olarak kullanılır. “Ocağını sönsün!..”, “Ocağını kęşsin!..” biçiminde kargışlar da vardır.

Ocağı batırmax: Birisi ya da bir aile için yıkım sayılabilecek boyutta zarara uğramak anlamında deyimdir.

Ocağı batḡın olmax: Soyunu sürdüreceḡ kimse kalmamak anlamında deyim.

Ocağı kōrranmax: Soyunu sürdüreceḡ kimse kalmamak anlamında deyim.

Kōr ocaxlı olmax: Soyunu sürdüreceḡ kimse kalmamak anlamında deyim.

Ocağın tütmesi: Soyunun sürmesi, ailenin yaşamaya devam etmesi.

Ağırılıktan-uḡurluktan arınma: Yörede, kış mevsiminin insan üzerine çöktürdüḡü ağırılıktan, hastalık, miskinlik ve uğursuzluktan kurtulma ve olumsuzluklardan arınma anlayışıyla ilgili olarak çeşitli törenler yapıldığı görölmektedir. Bu arınma ritüellerinde, ateş ve suyun temizleyici olduḡu yönündeki kabullerin temel oluşturduḡu gözlenir.

Ateş üzerinden atlama Ateş üstünden atlama davranışı; kötü ruhların olumsuz etkilerinden, hastalık ve miskinlikten silkinip kurtulma dürtüsüyle ilgilidir. (ÇAY 1993: 194-197).

Güneşi karşılama ve ona tazim: Kuzey Azerbaycan’ın yaşayan büyük şairi Bahtiyar Vahapzade, ateş yakma ve onun üzerinden atlama davranışının, güneşi karşılama ve onu alkışlama duygusuyla da yapıldığını, Mübarek “Kutlama” adlı şiirinde ifade etmiştir:

"MÜBAREK
 Gelin dostlar,
 Gelin biz
 Yazın bu ilk gününden,
 Güneşi alkışlayak.
 Günü seher çağından,
 İli yazdan başlayak.
 Tongalar yandırılınsın;
 Üstünden tullanak biz;
 Babaların ruhunu,
 Oddan keçip anak biz." (ÇAY 1993: 92).

Ataların ruhunu anma: Bahtiyar Vahapzâde; yukarıdaki şiirinde ateş yakmanın yeni yılı ve baharı kutlama, onları karşılama; tongal üzerinden atlamanın da "ataların ruhunu anma" davranışı olduğunu ifade ediyor; bu, "atalar kültü"yle ilgili bir davranıştır.

Ateşin temizleyiciliği: Kars'ta yakılan ateşin üstünden atlarken "A-ğırırğım, uğurruğum bu oda tökülsün, yansın!.." denir. Bu davranışın temelinde "ateşin temizleyiciliği" inancı ve kötü ruhların olumsuz etkilerinden, hastalık ve miskinlikten silkinip kurtulma dürtüsü yatmaktadır. (ÇAY 1993: 92; SEYİDOV 1990: 10-13).

Ateş ve niyet tutma: Ateş üzerinden atlarken niyet tutmak adeti de vardır. Kars'ta bir ay boyunca hemen hemen her gün damların üstünde yakılan bu ateşin közle karışık külleri, ahırların bacasından içeri dökülürken "bolluk içeri, yoxlux tişeri; sağlıx içeri, xesdeliyh tişeri!" denilerek aynı iyi temenni ve beklentilerin ahırda beslenen hayvanlarla da ilgisi kurulur. (ÇAY 1993: 94).

Türkeçare tedavi: Azerbaycan Türkleri, geleneksel yöntemlerle yapılan tedaviye "Türkeçare tedavi" diyorlar. Bu tedavi yöntemlerinden ateş, su, toprak ve hava ile ilgili olanları vardır.

Ateş ve Türkiyeçare tedavi: Azerbaycan Türkleri arasında, geleneksel "Türkeçare tedavi" yöntemleri içinde en yaygın olanıdır. Üzerlik yakmak, tuz çevirmek, tuz kavurmak, kurşun dökmek, dağlamak, parpılamak gibi işlemler bu tür tedavi yöntemleriyle ilgilidir.

Üzerrih: Halk arasında "üzerlik otu da denen bu bitki, genellikle küllükte ve gübreli yerlerde yetişir. Boyu 40 cm. kadar olup, çok dallıdır. Dal uçlarında yuvarlak tohumları oluşur ve bunlar toplanıp kurutularak saklanır. "Nazar"a karşı ateşte yakılarak tütsü yapılır. Yine nazara karşı ve bir süs unsuru olarak, üzerlik tohumunu, kumaştan süsler de ekleyerek

ipliklere dizer, pano oluşturacak biçimde bir kompozisyon meydana getirir ve evin duvarına asarlar.

Üzerrih yandırmax: Halk arasında “pis göz”den, “béd nazardan”, “pis nefes”den korunmak, “nazara uğrayan”ları sağaltmak için yapılan törendir. “ateş” ve “hava” kültleriyle ilgili inanmalara dayalı tedavi yöntemidir. Nazardan korunmak ve ondan kurtulmak için üzerlik yakılır. Bunun için bir kül küreğine bir miktar köz konur. Közün üzerine üzerlik otu denen otun kurusundan atılarak yakılır. Ondan çıkan kendine özgü kokuyu, nazara uğrayan, nazara uğramasından korkulan ve hatta bütün ev halkı koklar. Tütsü evin her yerinde gezdirilir. Ahır ve kômlardaki sığır ve koyunların arasında da dolaştırılır. Bu işlem yapılırken üzerliği öven, dua ederek ondan yardım isteyen, kötü gözle bakanlara karşı beddua ifadeleri taşıyan, genellikle mani formunda şiirler okunur:

Üzerrihsen havasan,
Min bir derde davasan,
Balama göz tikenin
Gözderini avasan!
Üzerrih dene dene,
Çekilsin herze çene!
Gohum ola yad ola,
Gözü töküle gene!
Atın göydü üzerrih,
Donuñ göydü üzerrih,
Müşgül işim tüşüfdü
Aman-hoydu üzerrih!
Üzerriyim çırtasın,
Yaman gözder pırtasın.

Üçüncü manideki “at-don sahibi, boz atlı, yeşil giyimli, müşkülleri halletmesi için yardıma çağrılan üzerlik” tasavvuru çok yönüyle ilgi çekicidir.

Nahcivan yöresinde derlenmiş bir nağmede de destan devri söyleyişlerini seslendiren ve Kars ve çevresindeki ifadelerden bir kısmını da içeren şu nağme tespit edilmiştir:

“Üzerliksen, havasan,
Min bir derde davasan.
Çıxdım uca bir dağa
Çox yalvardım Allah’a.
- Dêdi, nedir biçare?
- Dêdim biçareye (bir) çare.

- Dedi memeli üzerlik,
 Dibi kölgeli üzerlik,
 Der, sal oda, çatlasın,
 Yaman gözler pırtlasın.
 Bir, iki, üç, dörd, beş, altı, yeddi,
 Gada-bela bizden gètdi.
 Üzerliyim çırtladı
 Yaman gözler pırtladı.
 Başı börklü üzerlik,
 Kömecli köklü üzerlik.
 Seni salıram bu oda,
 Görset hökmün üzerlik." (FERZELİYEV; ĞASIMLI 1994: 15).

Pakize Aytaç, bu nağmelerin yine Azerbaycan yöresine ait olan değişik bir varyantını vermiştir. Burada verilen bilgiye göre, "çocuğu kötü nazardan korumak için başında tuz çevrilir ve bu tuzu ateşe atarak, üzerlik yakarlar":

"Üzerlik dana dana
 Ocaktan götür sana
 Nezeri bed olanın
 Gözleri odda yana"
 "Üzerliyim çatdasın
 Yaman gözler parıtdasın
 Ğadam-balam tökülsün
 Azar üstümden atdasın
 Ğohum olsun, yad olsun
 Gözü deyenin gözü çıxsın." (AYTAÇ 2004: 69).

Duz çevirmeh: Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi, Kars'ta, başı ağrıyanların, göz deydiğine inanılanların ya da göz degeceğinden korkulanların başında bir tutam tuz çevrilir ve bu tuz ateşe atılır. Bu sırada yukarıdaki maniler ve dini dualar okunur.

Duz ğavırmah: Bir tavada kavrulan tuz, başı ağrıyanların, göz deydiğine inanılanların ya da göz degeceğinden korkulanların başında çevrilir ve bu tuz ateşe atılır. Yine bu sırada yukarıdaki maniler ve dini dualar okunur.

Ğurşun töhmeğ: Bir tavada eritilen kurşun, maniler ve dualar eşliğinde, başı ağrıyanların, göz deydiğine inanılanların ya da göz degeceğinden korkulanların bir örtü altındaki başının üstünde soğuk suya dökülür. Su kaynayarak etrafa saçılırken katılaştan kurşun kütlelerinin göz biçimini

alıp almadığına bakılır; bu, Anadolu'da daha yaygın görülen bir tedavi yöntemidir.

Dağlamax: Daha çok hayvanların kol ve bacak eklem yerleriyle karın bölgesinin yan taraflarında görülen “yaman yara”, “ğara yara” gibi adlarla adlandırılan ve deşilip boşalmayan kitlelerin tedavisinde de ateşle tedavi yöntemine baş vurulur: Ucu yassı bir şiş iyice kızdırılır, kitlenin etrafı dağlanmak suretiyle çizilir; kitlenin ortasına da bu kızgın şiş bastırılarak dağlanır; “Gét, parpın budu!..” diyerek hayvan bırakılır.

Tedavi için, delirdiğine inandıkları koyunun başını, böyle bir kızgın şişle dağladıkları da görülür. Bu işin bir de deyim ya da kargış olarak söylenen kalıp sözü oluşmuştur: Türkiye Türkçesindeki “Tuzlayım da kokma!..” sözüne çok benzer olarak Kars yöresinde “Başını dağlıyım!..” sözü yaygın olarak kullanılmaktadır.

Parpı: Gizli ve olumsuz güçlere karşı, dua okuyarak, adetâ sihirli etkisi olan bir dokunma, hafif bir darbeye vurma eylemine “parpı” denir.

Parpılamax: Çocukların bademciklerinin şişmesi, kulak, boyun, koltuk altı ve kasık gibi eklem bölgelerinde lenf düğümlerinin büyümesiyle bezeler oluşması, kadınların, inek ve koyunların memelerinin şişmesi ya da sütünün kanlı gelmesi durumunda, yontularak ucu yassı duruma getirilmiş dal parçası ya da tahta kaşık sapı ateşte ısıtılır, “Parpın budu, parpın budu!..” diyerek büyümüş bezelerin üzerine bastırırlar. Bununla bezelerin küçülüp yok olduğuna inanılır. Bu işleme “parpılamax” denir. Parpılamak işi, bu işte tecrübeli olan halk hekimleri, ya da bu tedaviyi yapmak konusunda “ocak” sayılan ailelere mensup kişilerce yapılır. Biraz argolaşmış olarak, birini döverek uslandırmak anlamında “parpılamax” sözü kullanılır. Sertçe uyarıldıktan ya da dövüldükten sonra sakinleşen, uyumlu duruma gelen için “parpısını aldı”, “parpısını yedi”, “parpısını bilir...” sözleri söylenir.

Papax parpısı: “Yélin” denen süt torbası şişmiş, karnı şişmiş (köpmüş) hayvanlar, papak ya da şapkayla parpılanır. Papak ya da şapkanın dış yüzü önce yere, sonra hayvanın karnına vurulur. Bu hareket hızlı hızlı yapılır ve her defasında “Parpın budu, parpın budu!..” denir. Bu da bir tür “yel ile tedavi” sayılabilir. Böyle hastalanmış hayvanlar için “Altından yel geçmiş” ya da “Altından kuş geçmiş” denir.

Ateşin sembol olarak anlamı: Kars yöresinde yaşayan Azerbaycan Türkleri, bu ateşi yakmakla birlik ve dayanışma içinde olduklarını gösterdiklerine de inanırlar. İnsanlar bu geleneği; aynı inancı, aynı sevinç ve kederi paylaşan, aynı tutum ve davranışta bulunan ve dayanışma içinde

olan bir toplum olduklarını sembolik olarak ifadenin bir yolu olarak algılar ve yorumlarlar.

Düğün töreni ve ateş: Türklerde, düğün ve zafer kutlaması gibi kutlama törenlerinde ateş yakılırdı. Zafer kutlamalarının bir hatırası olarak düğünlerde yaşatılan "Sinsin" oyununda görüldüğü gibi, bu birlik ve dayanışma ruhu yansıtılır ve düşmana gözdağı verme anlamına gelen törenler sergilenir.

Sinsin: Gece düğünlerinde, açık alanda, ortada yakılan büyükçe bir ateşin etrafında dönerek, yüzlerce kişinin katılımıyla oynanan halay tarzı bir oyundur. Büyük besteci Ahmet Adnan Saygun'un Balıkesir yöresinden tespit ettiğine göre, bu oyun, çok eskiden Türkler tarafından, savaş sonrasında zafer kutlaması sırasında, öldürülen düşman önderinin başı kesilip ortaya atılarak ve onun etrafında dönerek oynanırdı. Arada bir oyun halkası daralır, herkes ortadaki düşman başına bakar ve hep bir ağızdan "Aha!..", "Deha!.." diye haykırırlardı. Bu oyun, ortada ateş yakılarak onun etrafında da oynanırdı.

Şah kaldırma ve ateş kültü: Düğünlerde kına törenlerinin bir unsuru da "şah bézeme" ve "şah kaldırma" törenleridir. Kına töreni genellikle gece yapıldığı için, şah kaldırma töreni de akşam yapılır. Kız evinde "şah" denen bir hediye hazırlanır. Bu, çıtılardan yapılmış bir dörtgen prizma gibidir. İpliklere dizilmiş meyve, çerez ve şekerlemeler bu çıtılara bağlanır. Her çitanın başına bir elma saplanır. Kız evinden gençler topluluğu bu şahı alarak türküler, nanaylar ve davul zurna nağmeleri eşliğinde oğlan evine götürürler. Şah'ı bir delikanlı başında taşır; varılan yerde (oğlan evinde) bahşiş alarak teslim eder.

Ateş kültü ve mum: Düğünlerde, özellikle kına törenlerinde mum yakılması da ateş kültü ile ilgilidir.

Lopa: Şah kaldırma sırasında gençler topluluğunun yolunu aydınlatmak ve şehriyin yaratmak için büyük meşaleler taşınır. Bir tezek ya da çaput tomarına gazyağı emdirilir; ateş verilerek demir bir dirgene takılır, yukarı kaldırılarak taşınır. Türküler, nanaylar ve davul zurna nağmeleri arasında, "lopa" denilen bu ateşi taşıyan, "şah"ı taşıyan ya da davulcu "Dostun dosduğuna, düşmanın körruğuna, here bir Allah Allaaah!.." diyerek bağırır. Topluluk hep bir ağızdan "Allah Allaaah!.." diye tekrar eder.

Ateş Yakma ve Hz. Ali: İslâmî dönemde, ateş yakmanın Hz. Ali ile de ilgisinin kurulduğu görülüyor. Ateş yakma geleneğinin Hz. Ali zamanından kalma olduğunun söylenmesi bunu açıkça gösteriyor. Nitekim, Gülali Aydınoglu'nun, "Kars'ın Pırsak köyünde düz damlar üzerinde

yakılan bu ateşin, Hz. Ali'nin sefer sırasında halkı haberdar etmek için yaptığı bir uygulamanın hatırası olduğu" yolundaki tespiti de bu anlayışı yansıtmaktadır. (AYDINOĞLU 1959: 5298).

Bayram Yeli: Cemreler düştükten sonra güneyden sıcak bir rüzgâr eser ve karları eritmeğe başlar.

Gıbv/la Yeli: Bu rüzgârın bir başka adı da "gıbv/la yeli"dir; güneyden, Kible tarafından estiği için böyle adlandırılır. Bu rüzgârla eriyen karların suları sellere, kargınlara, taşkınlara dönüşür. Şehriyar'ın iç dünyasında bu rüzgâr, bu rüzgârın karları eritmesiyle çıkan kar çiçekleri de denen "Nevruz çiçeği", ak bulutların gömleklerini sıkmakta oldukları duygusunu uyandıran yağmurlar ve bütün bunların çocuk ruhundaki yankıları ömür boyu yaşamıştır:

*"Bayram yeli çardağları yıxanda
Novruz güli, garçiçeyi çıxanda
Ağ bulutlar köyneklerin sıxanda
Bizden de bir yad eyliden sağ olsun
Derdlerimiz gey dikelsün, dağ olsun."* (ŞEHİRİYÂR 1373: 31).

Karlar gece de erimeye devam eder. Sellerin akışı gece gündüz sürer. Şehriyar, "Hêyder Baba'ya Selam" şiirinde böyle gecelere ait pitoresk gözlemlerini aksettirir:

*"Yaz gècesi çayda sular şarıldar,
Daş-geyeler sêlde aşib, xarıldar
Garanlıgda gurdun gözi parıldar,
İtler, gördün, gürdi seçib, ulaşdi,
Gurd da gördün, galxib, gedikden aşdi."* (ŞEHİRİYÂR 1373: 39).

Şehriyar, Hêyder Baba'ya Selam Şiirine böyle bir unutulmaz sel ve taşkın manzarasıyla girişi de ayrıcadikkat çekicidir:

*"Hêyder Baba, ildırımlar şaxanda,
Sêller-sular şaqğıdıyub axanda,
Gızlar ona saf bağılyub baxanda,
Selam olsun şövketeze, êlûze.
Menim de bir adım gelsin dilûze!"* (ŞEHİRİYÂR 1373: 31).

Bayram Yeli'ni Çağırma: Türklerde, "Bayram Yeli", "Kible Yeli", "Aşağı Yel" Mucur ve Divriği), "Kaba Yel" denen rüzgârı, esip karları eritmekte geç kaldığında da "yeli çağırma" törenleri düzenlendiği görülmür.

Yel övü/Yel önü: Sivas'ın Divriği ilçesine bağlı Tülünk, Çüksüzer, Ziniski ve Karageben köylerinde, bu törenin yapılacağı köy halkına önceden duyurulur. Köyliler kendi imkânları ölçüsünde para, yağ, bulgur, kurbanlık hayvan gibi şeylerle törenin giderlerinin ve yapılacak ikramların karşılanmasına katkıda bulunurlar. Her aile, peksimet biçiminde, lokma adı verilen ekmekler yapar. Köy meydanında toplanılır. Kurbanlar kesilir, pilavlar pişirilir. Kaba Yel'in esmesi için dua edilir. Bu sırada gençlerden biri lokmayı kaparak köyün güney yönündeki bir tepeye doğru koşar. Tepe, köylülerce mukaddes bilinmektedir. Diğer gençler lokmayı kapıp kaçan genci kovalayıp yakalar ve yakındaki suya atarlar. Daha sonra bütün köy halkı "Es gaba yelim es..." nağmesini okuyarak dere kenarına kadar gelirler.

Bu töreni tespit ederek yayımlayan Kutlu Özen, bununla ilgili bir rivayeti de anlatmıştır. (ÖZEN 1981: 21-22).

Novruz Gülü: "Nevruz çiçeği" denen çiğdem türlerine verilen genel addır. Nevruz'da çıktığı için "Nevruz çiçeği" denmiştir. Azerbaycan Türkçe'sinde genel olarak çiçek kelimesi yerine "gül" kelimesi kullanılır. Çok yıllık, yumrulu, otsu bitkilerdir. Türkiye'de 30 kadar türü tespit edilmiştir. (BAYTOP 1997: 72).

Kars ve çevresinde beyaz taç yapraklı olur. Başka yörelerde sarı ve ef-latuna çalar pembe renkli olanları da vardır. Soyularak taç yaprakları ve kökü yenmektedir.

Danağiran: Nevruz çiçeğinin bir başka adıdır; bu çiçeklerin çıkmasına aldanıp körpe danaları dışarı çıkararak yaylıma götürme sırasında bastıran ani bir soğuk ve fırtınayla onların kırılması gibi acı bir tecrübenin hatırası olsa gerektir.

Ğar Çiçeyi: Daha karlar iyice eriyip kalkmadan çıktığı için "Nevruz çiçeği"ne "ğar çiçeyi" de denir.

Danağiran yığmax: Yörede, mevsimi gelince çocuklar topluca "Nevruz çiçeği" toplamaya giderler.

Ğanğuç: Çiğdemi topraktan köküyle birlikte çıkarırlar. Bunu topraktan köküyle birlikte çıkarmak için ucu sivri bir şiş kullanılır; bu şişe "ğanğuç" denir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde küsküç (Yozgat), kazğıç (Çorum) (ÇAY 1993: 55). kiskiç (Balâ-Ankara) ya da kiskis (Yerköy-Yozgat) denir. (BAYTOP 1997: 72).

Ğanğuca dönmevh: Hal ağzında benzetmelerde "ğanğuç", kendisine benzetilen unsur olarak kullanılır. Çok zayıf ve kuru olanlar için "ğuruyuf ğanğuca dönüf" benzetmesi yapılır.

Haça: Kelime anlamı “çatalı” demektir. Çiğdem toplarken gangucun ucunda iki çiğdem birden çıkarsa buna “haça” çıkmak denir.

Haça haça: “Çift çift”, “çifter çifter” demektir. Bir ganguçta iki tane çiğdem çıkarma başarısı gösteren “Haça haça!.. Kim vermese, gan sı-ça!..” diye bağırır. Bunu arkadaşlarına gösterir ve onlardan birer ya da ikişer çiğdem ödül alır.

Bacabaca: 20 Mart günü yapılan kutlama törenleri, belki de dünyanın en eski çocuk bayramı olarak yaşanır. Bu güne “uşax bayramı günü” de denir. (ÇAY 1993: 101). Çocuklar için çok renkli, ışıklı, pırıl pırıl bir gündür. Eskiden bu bayramlaşma damların üstündeki havalandırma ve ışıklandırma yeri olan bacalardan, “şal sallamak” biçiminde yapıldığı için, bu bayrama “Bacabaca” dendiği anlaşıyor. Şimdi pencereden bile değil, kapıdan ve evin içine girerek bayramlaşıyor.

Bacabaca Çentesi: Eskiden anneler, çocuklarına, Bacabaca için özel çantalar hazırlarlardı. Bu çantalar genellikle kumaştan, “kırkyama” tekniğiyle dikilir, üzerinde aplike güller oluşturulur, dört köşesine renkli iplikten ponçaklar takılırdı. Çantalara, omuza asmak için renkli iplikten örülmüş, iki santim eninde desenli askılık takarlardı.

Bacabaca Méyvası: Bu, “Yèddi Levin” de denen “Axır Çerşembe” çerezinden daha farklı, daha çok ve daha çeşitli bir çerezdır. Kapı kapı dolaşarak “Bacabaca” gezen çocuklara pay olarak vermek üzere, “Bacabaca” için ayrıca satın alınıp hazırlanır.

Bacabaca gezmeñ: Çocuklar, Bacabaca günü en temiz, yeni ve şık giyeceklerini giymiş, çantalarını takmış olarak, gruplar hâlinde kapı kapı dolaşıp, bayramlaşır ve Bacabaca paylarını alırlar. Bacabaca meyvası karıştırılarak bir büyükçe sinide, evin baş köşesinde bulundurulur. Gelen çocuklar, taslar dolusu bu çerezden verilerek gönderilir. Bazı evlerde yakın akraba çocuklarına boyanmış, pişmiş yumurta, yünden örülmüş nakışlı çorap gibi daha özel hediyeler de hazırlanmıştır; onlar da verilir. Çocuklar o gün akşama kadar birkaç çanta dolusu çerez toplayabilirler.

Şal sallamax: Eskiden nişanlı erkekler, nişanlıları için hazırladıkları hediyeleri bir bohça yaparak, bellerine bağladıkları şal kuşak ile kızın evinin damındaki bacadan sarkıtırlardı. Kız evi bunun, kızlarının nişanlısı tarafından sarkıtılan hediyeler olduğunu bilerek o bohçayı açıp alır, şalın ucuna kendilerinin hazırladığı hediye bohçasını bağlarlardı. Buna “şal sallamax” ya da “şal atmax” denirdi.

Bey şalına bayramlıx bağlamax: Bu olay, Şehriyar’ın şiirlerinde de anlatılmıştır:

*"Bayramıdı, gēce gūşu oxurdi,
Adaxlı gız beg corabın toxurdi,
Herkes şalın bir bacadan soxurdi,
Ay ne gözəl gāydadi şal sallamağ,
Bey şalina bayramlığın bağlamağ!.." (ŞEHİRİYÂR 1373, s. 37).*

Coraf bağlamak: Şehriyar'ın hatırnaz (erköyün) büyümüş bir çocuk olduğu anlaşılıyor. Daha yaşı pek uygun olmadığı hâlde, kendisinden büyük gençlerle "Nevruz çiçeği", "karçiçeği" toplamaya giden, aşık oynayanlara katılan, daha büyük akraba gençlerin kendisine "yeşil aşık" ve çiçek toplayıp verdiği bir çocuktur. İstekleri pek geri çevrilmemektedir. Nişanlılara özenip şal isteyince bu isteği yerine getirilmekte; bacasından şal salladığı Fatma Xala (teyze)'sı, ona hediye olarak "çorap" bağlamakta ve Şehriyar'ın erken ölmüş olan Hanım Ninesi (kendisinin de bacısı)'nı hatırlayıp "Ah, keşke yaşasaydı da bu günleri görseydi!.." diyerek bayram duyarlılığı içinde ağlamaktadır:

*"Şal isdedim, men de évde ağladım,
Bir şal alıp tēz bēlime bağladım,
Gulam gile gāşdım, şalı salladım;
Fatma xala, mene corab bağladi,
Xan Nenemi yada şıp ağladi". (ŞEHİRİYÂR 1373: 37).*

Gündönümü: Gündönümü olayının Nevruz Bayramı gününün hangi saatinde gerçekleştiği konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değil. Bacabaca gününü Nevruz Bayramı gününe bağlayan 20-21 Mart gecesindeki bazı değişiklikler gündönümüne işaret eder. Örneğin o gece suyun durup yeniden akması (AYTAÇ 2004: 76; NERİMANOĞLU 2004/1:223 - **Azerbaycan Mifoloji Metinleri**, (Önsöz: ACALOV, A.), Bakü 1988, "*Takvim Metinleri*" bölümünden naklen), suyun tazelendiğine inanılması ve benzeri olaylar bu değişimin işaretleri olarak değerlendirilebilir.

İlannarın oyanması: Gündönümünün 20-21 Mart gecesi gerçekleştiğine inananlar, o gece suların tazelendiğine, bütün kuşların hatta kurbağaların gece yarısından sonra uyanıp ötüştüğüne, yılanların, kış uykusundan uyanıp uzun uzun ısıklık çaldıklarına inanırlar.

İlin Tefil Olması: Bilindiği gibi Türkler, "Oniki Hayvanlı Türk Takvimi"ni kullanıyorlardı. Yılın her biri bir hayvan üzerine döner ve o hayvanın adını alırdı. Azerbaycan Türklerine göre her yıl bir hayvan üzerinde değişir ve o yıl, o hayvanın özelliklerini taşır. "Yılın tahvil olması" bu anlamda yılın dönmesi, yeni yılın hangi hayvan üzerine tahvil olduğu ile ilgili anlayışı ifade eder.

Azerbaycan'daki bir inanışa göre, insanlar, önceleri yılları nasıl isimlendireceklerini bilmiyorlardı. Nevruz Bayramı'nda biliciler toplanıp dolaşmaya çıkmışlar. Diyorlar ki önümüze çıkan hayvanların isimlerini bu yeni yıldan başlayarak sırasıyla yıllara verelim. Önerine çıkan on iki hayvanın adını on iki yıla veriyorlar.

İlk olarak domuzla karşılaşıyorlar; domuz yılında insanlar selamet içerisinde olurlar.

İkincisi sıçan yılıdır; bu yılda insanlar sıçan gibi olur, her şeyi kemirip dağıtır.

Üçüncüsü öküz yılıdır; bu yılda insanlar çalışkan olurlar ve maddi kayıplar olur.

Dördüncüsü kaplan yılıdır; bu yılda insanlar kaplan gibi yırtıcı olurlar.

Beşincisi tavşan yılıdır; tavşan yılında insanlar korkak olur, sağa sola kaçırlar.

Altıncısı balık yılıdır; bu yılda insanlar suda çok bulunur.

Yedincisi yılan yılıdır; bu yılda insanlar yılan gibi birbirini zehirlerler kıtlık olur.

Sekizincisi at yılıdır; bu yılda insanlar dayanıklı olurlar.

Dokuzuncusu koyun yılıdır; insanlar koyun gibi uysal olur ve her yerde barış olur.

Onuncusu maymun yılıdır; bu yılda insanlar maymun gibi oyunbaz olurlar.

On birincisi kuş yılıdır; bu yılda insanlar havada uçarlar.

On ikincisi köpek yılıdır; bu yılda insanlar köpek gibi boğuşur, savaş yaparlar.

Azerbaycan'da derlenmiş bir başka varyantta yılların birer adının olması gereğini duyan padişaktır. Kalkıp sefere çıkar ve önüne çıkan uçardan, kaçırdan, sürünürden önüne çıkan hayvanların adını yıllara o vermiştir. (NERİMANOĞLU 2004/1: 223 - **Azerbaycan Mifoloji Metinleri**, (Önsöz: ACALOV, A.), Bakü 1988, "*Takvim Metinleri*" bölümünden naklen).

Altın Ân: Gündönümü gibi, yılın tahvil olması da günün hangi saatinde gerçekleştiği kesin olarak bilinmeyen bir olaydır. Halk arasında "il tefil gecesi"nden söz edildiğine "il tefil günü"nden hiç söz edilmediğine bakılırsa, yılın tahvilinin gece gerçekleştiğine inanıldığını kabul etmek gerekir. Yılın tahvil olması anı, olağanüstü olayların yaşandığına inani-

lan, olağanüstü bir andır; bu sırada akan sular durur, at geviş getirir vb. O ânı fark edip yakalayan ne dilerse gerçekleşir, yollu bir inanç var.

“Gızıl ol, gızıl ol!”: Bir gelin “il tefil” ânında, tandırın başında, kürsünün altında oturuyor, kocası da onun dizinde uyuyormuş. Karşıda, ahırın kapısından içerideki at görünüyormuş. Gelin, atın geviş getirdiğini fark etmiş. O anda neye dokunup “Gızıl ol!..” dese, o nesnenin altına dönüşeceği bilgisini hatırlayarak heyecanla dizinde yatan kocasına dokunarak “Gızıl ol, gızıl ol!” diye çırpınmış. Birde bakınca ne görsün: Kocası som altına dönmüş. Ağlamış, sızlamış ama onu yeniden adam hâline getirememiş. Adamı çocuklarından, akrabalarından ve komşularından saklamış. Soranlara da başka memleketlere çalışmaya gittiğini söylemiş. Bu arada ihtiyaçları karşılamak ve geçim darlığı yüzünden kocasının “çecele parmağı” (küçük parmağı)’ndan iki boğum kesip bozdurmuş. Ertesi yıl aynı gün, aynı saati gözlemiş, at yeniden geviş getirince kocasına dokunarak “Adam ol, adam ol!..” deyince kocası tekrar adam hâline gelip uykudan uyanmış. Çecele parmağı kanıyormuş. “Bana ne oldu?” diye sorunca da karısı olanları anlatmış. Birbirine daha sıkı bağlarla bağlanarak ömür boyu mutlu yaşamışlar.

Bu efsanenin Azerbaycan’da derlenmiş bir başka varyantında, Gelin, Aras ırmağı kenarında, sabaha karşı tan yıldızı doğduğu anda Aras’ın durduğunu, akmadığını görünce içinden “Gidip bakam ki kocam altın olmuş!” dileğini geçirmiş... Yine aynı yerdeki bir anlatıma göre yılın son gecesinde Oğlan, yılın son gecesinde nişanlısını görmeğe gidiyor. Kız, sabaha karşı dışarıdan at kışnemesi işiterek oğlanın altın olmasını istiyor. (NERİMANOĞLU 2004/1: 224, 225 - **Azerbaycan Mifoloji Metinleri**, (Önsöz: ACALOV, A.), Bakü 1988, “*Takvim Metinleri*” bölümünden naklen).

(Kırşehir’de: **qış yarı gezme** ya da **saya gezme**. M. Seyfeli, Kırşehir Manileri).

Yılın ilk suyu: Nevruz Bayramı gecesinde bütün tabiat gibi suyun da değiştiğine ve tazelendiğine inanılır. Bayram gününün sabahı kimse uyanmadan evin büyüklerinden biri bulağa/çeşmeye giderek elini yüzünü bu taze suyla yıkadıktan sonra, kovalarla eve su getirir. Hiç konuşmadan getirdiği bu suyu evin içine, ahırda sığırların, kômda koyunların üstüne serper; geriye kalanını da ev halkını uyandırarak onların üstüne hafifçe serper; onlara bu sudan içirir; ellerini yüzlerini bu suyla yıkatar. Bu uygulamanın temelinde de suyun kutsallığı ve temizleyiciliği inancı yanında, diriltici bir hayat kaynağı oluşu inancı yatar.

Bayram: Kars ve Iğdır yöresinde bütün bu karşılama, anma, kutlama törenlerine ek olarak 21 Mart Nevruz Bayramı gününde, ayrıca bir dinî bayram kutlaması yapılır. Cimide müâcaatlar, salâlar okunur. Erkekler bayram namazı kılmaya giderler. Namazdan çıkan cemaat topluca mezarlığa gider. Orada fatihalar ve dualar okunur. Herkes kendi ölüsünün mezarı başında da fatiha ve kur'an okur ya da okutur. Yine topluca köyün içinde kapı kapı dolaşarak bayramlaşma yapılır. Gelen bu topluluğa şeker ve kolonya ikram edilir. Durumu iyi olan aileler önceden hazırlık yaparak bayramlaşmaya gelen cemaate etli pilavlı yamak de ikram ederler. Bu bayramlaşma sırasında, o yıl içinde ölenlerin ailelerine özellikle gidilir, Kur'an okunur, fatiha okunur. Sonra herkes kendi evlerine dağılır. Bu sefer de aileler ve akrabalar arasında, ailece birbirinin evlerine gitmek suretiyle bayramlaşma yapılır.

Eli Bayramı: Kars ve Iğdır yöresindeki Azerbaycan kökenli Türkler, bu bayrama Hz. Ali'ye izafeten "Eli Bayramı" da derler.

Gara Bayram: Dinî bayramlarda olduğu gibi, o yıl bir yakını ölen kişi ya da bir üyesini yitiren aile için, idrak edilen bayram "kara bayramdır". Böyle kişiler ya da aileler yaşlı olur, ağlaşır, ihsan verirler; onlar ziyaret edilir, yeniden baş sağlığı verilir; "Axır gəmiñiz olsun!", "Allah sebir vərsin!" denir.

Bayramçalıx: Bayram münasebetiyle insanların birbirleri için hazırlayıp birbirlerine takdim ettiği her türlü hediye "bayramçalıx" denir. Bu hediyeler çorap, kazak, elbise, elbiselik kumaş, çerez, yaşlılar için kına ve benzeri şeyler olabilmektedir. Aileler evli kızlarına, küçükler büyüklere böyle bayramçalık götürürler. Bunu da bohça ya da "xonça" biçiminde götürürler.

Gelin görmeye getmek: Diğer dinî bayramlarda olduğu gibi, Nevruz Bayramı'nda da nişanlı kızlara, oğlan evi tarafından "bayramçalık" hazırlanır ve gelin görmeğe gidilir. Bu hediyelere de, hediye götürme törenlerine de "bayramçalıx" denmektedir. Bu ziyarete oğlanın yakın akrabaları da hediyeleriyle katılırlar. Bu hediyeler arasında da çorap, kazak, terlik, ayakkabı, elbise, elbiselik kumaş, çerez, yaşlılar için kına ve benzeri şeylere ek olarak makyaj malzemesi, takı ve süs eşyaları olabilmektedir.

Bayramlıx: Güney Azerbaycan'da "bayramçalık" yerine "bayramlık" dendiğini yine Şehriyar'dan öğrenmekteyiz:

*"Ay ne gözəl gəydadi şal sallamağ,
Beg şalına bayramlığın bağlamağ!.." (ŞEHİRİYÂR 1373, s. 37).*

Bayramlaşma: Diğer dinî bayramlarda olduğu gibi, Nevruz bayramındaki her türlü tebrikleşmeye “bayramlaşma” denir. Kişiler bayramlaşırken, küçükler büyüklerin ellerini, büyükler de küçüklerin yanaklarını ya da alınlarını öperler. Büyüklerden kadınların avuç içleri öpülür.

Guzulama: Koyunun doğurması anlamına gelir. Daha çok koyunların Nevruz Bayramı’ndan sonra topluca, art arda doğurması anlamında kullanılır. Zamanla “artmak, çoğalmak” anlamını da kazanmıştır.

Döl düşmesi: “Goyunun dölünün düşmesi” biçiminde de kullanılır. Koyunların, Nevruz Bayramı’ndan sonra topluca, art arda doğurmasının sona ermesini ifade eder.

Göye çıxmax: Nevruz’la birlikte havaların ısınması, karların eriyip kalkması ve etrafın yeşermesi üzerine, insan ve hayvanların yeşil örtüyle bezenmiş tabiata kavuşmasına “göye çıxmax” denir. Bu sözün anlamı; açlıktan, hastalıktan, hatta ölümden kurtuluşu ifade etmektedir; Bilindiği gibi, kimi bilmecelerde bilmecenin anlamı ya da düşündürdüğü ikinci anlam, o bilmecenin cevabı durumundadır. Kars yöresinden derlediğimiz böyle bir bilmecede, “göye çıxmax” sözü ikinci anlamıyla bilmecenin cevabını oluşturmuştur:

Gara ğar yağacax,
Gara gün doğacax,
Ölen öleceğ,
Ölmüyen göye çıxacax.

Bilmecedeki ilk anlam, bir felaket tasviridir: Kara renkli kar yağacak; kara renkli güneş doğacak; bu felaket ortamında insanların bir kısmı ölecek; ölmeyenler de gökyüzüne çekilecek... Bilmecenin cevabını oluşturan ikinci anlamı ise şöyledir: Karın üstüne yine kar yağacak; fakat ne kadar yağarsa yağsın, o karın üstüne güneş doğacak; bu süre içinde ölenler ölecek; ölmeyip sağ kalanlar da her yerin yeşillendiği ferah bir ortama ve kurtuluşa erecek...

Dört mevsimin hava durumu tahmini: Kars yöresinde eskiden bazı büyükler, Nevruz Bayramı’ndan sonraki ilk dört gün hava gözlemi yapar, bununla da yeni yılın dört mevsiminde havaların nasıl geçeceğine ilişkin sonuç çıkarırlardı. İlk gün, ilkbaharın; ikinci gün, yazın; üçüncü gün, sonbaharın; dördüncü gün ise kışın hava durumunun özeti gibi kabul edilir, hatta gözlemlenen günün vakitlerine bakarak ayrıntılı notlar alınır, ekin biçin, tarla tapan, harman hayan işlerinde bu notlara göre hareket edilirdi.

“Mart ğapıdan baxdırar, ğazma-küreyh yaxdırar”: Nevruz gelmekle dertler bitmez. Daha ileride Mart ve Abril vardır. Anadolu’da daha

yaygın olarak kullanılan “Mart kapıdan baktırır, kazma-kürek yaktırır” sözü, mart ayında havaların soğuk geçtiğini ve ısınma gibi ihtiyaçları karşılamak için insanların çok zorlandığını, hatta en gerekli araç-gereçlerini bile gözden çıkarmak durumuna düştüklerini anlatır.

“Mart gözüne barmağım/barbağım, oynasır oğlaxlarım”: Azerbaycan’da da anlatılan bir fıkranın hatırası olan bu darb-ı mesel şöyle bir olayın hatırasıdır:

Bir yaşlı kadının epeyce oğlağı varmış. Navruz geliyor, otu yemi de tükeniyor. Mart’a kadar durumu idare ediyor; Mart’ta otlar yeşermiş, oğlaklar yayılıp oynasılmaktadırlar. Kadın sevinçten Mart ayına nispet yaparak:

“Mart gözüne barmağım,
Oynasır oğlaxlarım!..” demiş.

Bu söz üzerine çok sinirlenen Mart, Abrıl’ın yanına gelerek ödünç on günlük süre istiyor. O da veriyor. Bu on günlük sürede Mart öyle bir kar, tipi, boran ediyor ki, kadının bütün oğlakları kırılıyor (NERİMANOĞLU 2004/1: 223 - *Azerbaycan Mifoloji Metinleri*, (Önsöz: Acalov, A.), Bakü 1988, “*Takvim Metinleri*” bölümünden naklen).

“Mart ayı, dert ayı”: Mart ayında çok ve çeşitli sorunların yaşandığını anlatır.

“Mart ekini, mert ekini”: Mart ayında ekilen ekinlerin iyi ve verimli olduğunu anlatır.

“Martda mereh, Abréyilde de bir xorum otuñ gereh”: Mart ayında bir merék (samanlık) dolusu hayvan yemine ihtiyaç olduğunu; hatta Nisan ayında bile her hayvan için bir tutam, bir demet ot bulunması gerektiğini ihtar eder.

Abreýilin Bêşi: Anadolu’da “Abrıl Bêşi” olarak bilinen bu gün, Nisan ayının beşidir. Bu gün, havanın çok soğuduğu, kar yağıp boran estiği kabul edilir.

“Gorx abreýilin/avréýilin bêşinnen, çomuşu ayırar eşinen”: “Abrıl bêşi”nde yaşanan fırtınada, çift olan, çift olarak koşulan mandanın birinin helâk olması sonucunda büyük yıkım olduğunu hatırlatan ve bu tehlikeye dikkat çeken bir söz olarak yaşamaktadır.

Çüt Çıxarma: Kars’ta genellikle ekin ilkbaharda ekilir. Çok seyrek olarak sonbaharda ekilirse buna “güzdüh” denir. Güzlük olarak sadece buğday ekilmektedir. İlkbahardaki ekim işi “çift çıkarma” denen bir törenle yapılır. Çifte çıkma günü Yaşlılara danışarak ve komşularla anlaşma yaparak belirlenir. Eskiden köy meydanı ya da köyün yakınında bir

açık alana herkes boyunduruk konmuş, ya da çifte koşulmuş öküzleriyle gelir, ilk ekim işine başlarcasına bir iki baş çift sürer, yapılan tören ve dualarla çifte çıkılırdı. Öküzlerin alınına yumurta vurarak kırarlardı. Herkes getirdiği yiyeceklerden yer, ekmekten öküzlere de yedirirdi. Bu gelenek, Adli Eğiter tarafından da tespit edilmiştir. (EGİTER 1969: 41...).

“Bayramnan ğavax, bayramnan soğra”: Nevruz Bayramı, gerçek bir takvim ve yıl başı belirleyicisi olarak bir yıllık süre için “nirengi noktası” sayılır ve yılın her dönemindeki olayın zamanı Nevruz Bayramı’na göre belirlenerek ifade edilir. Örneğin Saya törenlerinin zamanı için “Bayrama iki ay ğala”, koç katımı vakti için “bayramnan beş ay ğavax...”, koçun tutulmasının zamanı için “bayramnan üç ay, yirmi gün soğra...” ifadeleri kullanılır.

Berdelecüz: Vaxdın birinde azmış, yoldan çıkmış bir kavim varmış. Allah bunlara gazap ederek onları helâk etmek istemiş. Onlara “Nasıl bir ceza istersiniz; ateşle mi, suyla mı yoksa fırtınayla mı?” diye sormuş. Onlar da ateş ve sudan fırtınayı daha ehven görerek “Fırtınayla...” demişler. Bu günahkârlar içerisinde yaşlı bir kadın ile kocası da varmış; bunlar bir vadinin kuytusunda yeri kazıp mağara oluşturarak içine girmiş saklanmışlar. Fırtına başlayınca bütün o kavmi bir anda helak etmiş, fakat bu yaşlı karı ile kocasını bir türlü etkileyememiş. Fırtına 8 gün, 7 gece boyunca esmiş, en sonunda bu yaşlı kadın ile kocasını da çıkarıp kayalara çarparak parçalamış. O gün bu gündür her yıl aynı tarihte 8 gün, 7 gece süren bir fırtına olur ve bu fırtınaya “Berdelecüz fırtınası” denir. Buna bağlı olarak “Berdelecüzde ölenin ahirette yeri yoktur...” diye yerleşmiş bir inanış da vardır.

Türk kültüründe yeni yıl ve yeni günle ilgili olan Nevruz anlayışı, yalnız yıl başını değil, yılın bütününi kucaklayan bir takvim anlayışını da belirlemiş; tarih içerisinde bunun gerektirdiği bir mitolojik zemini oluşturmuştur. Nevruz’un, hayatın temelini oluşturduğuna inanılan dört unsurla (ateş, hava, su, toprak) her adımda ilgisinin kurulduğu bir anlayışı yansıttığı açıkça belirlenebilmektedir. Türk halk edebiyatı ve folkloru içerisinde efsane, fıkra, masal, gelenek, töre ve törenlere konu olan bu anlayış, yaşanan hayatın bir parçası olarak terim, deyim, atasözü, ve darbimesellerle günlük anlatım dilinin önemli unsurları durumuna gelmiştir. Dil içerisinde ifadesini bulmuş bu zengin dünyayı yansıtacak çalışmaların, başka sosyal bilim dallarını da aydınlatacak verimli sonuçlar doğuracağı düşünülmelidir. Bu çalışmayı Kars, Iğdır ve Azerbaycan’la sınırlı tutmaya çalıştık. Bir sonraki çalışmayla, Türk dünyası boyutunu da kapsayacak “ansiklopedik sözlük” olarak yayımlanmasına gayret edilecektir.

KAYNAKLAR VE KISALTMALAR

- AHUNDOV, Ehliman 1978: *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, (Haz. Semih Tezcan), TDK yay. Ankara. (AHUNDOV 1978).
- AKSOY, Ömer Asım 1972: yönetimi altında Hz. Güneş BAYRAKTAR-OĞLU, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V. (E-F)*, TDK yay., Ankara. (Derleme Sözlüğü).
- AYDINOĞLU, Gülali 1959: "Kars'ın Pırsak Köyü'nde Nevruz", *T.F.A.* Sayı: 238. (AYDINOĞLU 1959).
- AYTAÇ, Pakize 2004: "Kültlerde Nevruz", *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, A.K.M. Başkanlığı yay., Ankara. (AYTAÇ 2004).
- BAYTOP, Turhan 1997: *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, TDK yay. Ankara. (BAYTOP 1997),
- CAFEROĞLU, Ahmet 1930: "Türkçe'de Tongal Kelimesi", *H.B.H.*, Sayı: 7 Mayıs, s. 101-104. (CAFEROĞLU 1930).
- ÇAY, Abdulhaluk 1993: *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, TKAE yay., Ankara. (Çay 1993).
- ÇETİN, İsmet 2004/1: "Edebiyatta Nevruz", *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, Oğuz, M. ÖCAL editörlüğünde Komisyon, A.K.M. Başkanlığı yay. (ÇETİN 2004/1).
- ÇETİN, İsmet 2004/2: "Oyunda Nevruz", *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, Oğuz, M. ÖCAL editörlüğünde Komisyon, A.K.M. Başkanlığı yay. (ÇETİN 2004/2).
- EFENDİYEY, Paşa 1981: *Azerbaycan Şifahi Xalg Edebiyyatı*, Bakı. (EFENDİYEY 1981).
- EGİTER, Adli 1969: "Kars'ta Çift Çıkarma Geleneği", *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 5, Sayı: 9.
- ERCİLASUN, A. Bican 1999: "Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri", *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK yay, Ankara, s., 41-61. (ERCİLASUN 1999).
- ERGİN, Muharrem 1981: *Azeri Türkçesi*, Ebru yay., 2. Bas., İstanbul. (ERGİN 1981).
- FERZELİYEY, Tehmasib; ĞASIMLI, Meherrem 1994: (İsrafil ABBA-SOV Redaktörlüğünde), *Azerbaycan Folkloru Antologiyası I – Naxçıvan Folkloru*, Sabah Neşriyyatı, Bakı. (FERZELİYEY; ĞASIMLI 1994).

- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin 1959: “Koyuncu Türklerde Saya Şenliği ve Kars’ta Derlenen Sayacı Türküleri I”, TFA, V (117). (KIRZIOĞLU 1959).
- MAKAS, Zeynelabidin 1987: *Türk Milli Kültüründe Nevruz*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul. (MAKAS 1987).
- MÉLIKOFF, Irène 1993: *Uyur İdik Uyardılar (Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları)*, (çev.: Turan Alptekin), Cem Yay., İstanbul. (MÉLIKOFF 1993).
- NEBİYEYEV, Azad 1992: *İlahır Çarşambalar-Son Çarşambalar (Nevruz Törenleri)*, (Çev. Muhsine Helimoğlu YAVUZ), Doruk yay. Ankara. (NEBİYEYEV 1992).
- NERİMANOĞLU, Kâmil Velî 2001: “Azerbaycan’da Nevruz Kültürü”, *Türk Dünyasında Nevruz Dördüncü Uluslararası Bilgi Şöleni (21-23 Mart 2001, Sivas) Bildirileri*, A.K.M. Başkanlığı yay., Ankara. (Nerimanoğlu 2001).
- NERİMANOĞLU, Kâmil Veli 2004/1: “Nevruz ve Mitoloji”, *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, Haz: M. Öcal OĞUZ, Editörlüğünde Komisyon, A.K.M. Başkanlığı yay., Ankara. (Nerimanoğlu 2004/1).
- NERİMANOĞLU, Kâmil Velî 2004/2: “Nevruz ve Bitkiler”, *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, Haz: M. Öcal OĞUZ, Editörlüğünde Komisyon, A.K.M. Başkanlığı yay., Ankara. (NERİMANOĞLU 2004/2).
- OĞUZ, M. Öcal (editörlüğünde Komisyon) 2004: *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, A.K.M. Başkanlığı yay., Ankara. (Oğuz 2004).
- ONK, Nizamettin 1972: “Aras Boyu Örf ve Âdetleri: Nevruz Bayramı”, *Türk Kültürü*, S: 119, (ONK 1972).
- ÖZEL, Hayri 1970: “Kars’ta Çile Çıkarma”, T.F.A., Sayı: 252, s. 1672. (ÖZEL 1970).
- ÖZEN, Kutlu: “Divriği Köylerindeki Mevsimlik Toplu Törenler (Kış Mevsiminde)”, *Türk Folkloru*, Sayı: 23 (ÖZEN 1981).
- SARIKAYA, Mahmut 2001: “Eski Türkçedeki -ğu, -gü Fiilden İsim Yapma Ekinin Güney Azerbaycan Türkçesindeki Örnekleri Üzerine”, *Journal Of Azerbaijani Studies*, Volume 4, Numbers 3-4, Khazar University Press, Baku, 2001. s., 35-46. (SARIKAYA 2001).
- SARIKAYA, Mahmut: “Kavramlar ve Deyimler Işığında Nevruz”, *Kırşehir Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Nevruz Bayramı Kutlama Programı* çerçevesinde, 21 Mart 2003’te düzenlenen PANEL’e sunulmuş ve yayımlanmamış bildiri. (SARIKAYA 2003).

SEYFELİ, Mahmut 1995: *Kırşehir Halk Edebiyatı Folklor ve Etnografyası*, Erciyes Ün. Sos. Bil. Enst. (Basılmamış Yük. Lisans Tezi), Kayseri. (SEYFELİ 1995).

SEYİDOV, Mireli 1990: *Yaz Bayramı*, Gençlik, Bakı. (Seyidov.1990).

SÜLEYMANLI, Mevlüt 1990: *Göç*, (çev. Arasoğlu Seyfettin Altaylı), Ötüken, İstanbul. (SÜLEYMANLI 1990).

ŞEHRİYÂR, Mehmed Hüseyin 1373: *Dîvân-ı Şehriyâr (Türki)*- Prof. Dr. Hemid Mehmedzâde'nin Mukaddime, Redakte ve İzahları İle, 8. bas., İntişarât-ı Zerîn ve İntişarât-ı Nigâh, Tehran. (ŞEHRİYÂR 1373).